

HOMOKI-NAGY MÁRIA*

Az árvabizottmányok szervezete és hatásköre a neoabszolutizmus korában**

A magánjog fejlődésének vizsgálata során a levéltári iratok között a kutató igen gyakran belebotlik olyan forrásokba, amelyekben az árvákat érintő kérdéseket tárgyalják. Ezek természetes módon kezdetben az árvák vagyoni helyzetével összefüggő öröklési kérdéseket érintették, és ezzel összefüggésben jelentek meg a gyámrendeléssel kapcsolatos iratok is. A gyámrendelés és az árvák öröklésének a kérdése szorosan összekapcsolódott egymással. A törvényes öröklés szabályai szerint az apa halála után a gyermekei örökölték, csak a mindennapok forgatagában intézkedni kellett arról, ki kezelje a teljes kor eléréséig a kiskorú vagyonát. A gyámrendelésre vonatkozóan már Werbőczy István Tripartitumában is találunk szabályokat. Az apai hatalom megszűnésével kapcsolatban mondta azt először, hogy ha az önjogú apa végrendelet nélkül halt meg, megszűnt a kiskorú gyermeke felett fennálló hatalma. (HK. I. LVI. cím 1.§)¹ A gyámság ténylegesen az apai hatalom pótlására kialakult jogintézmény, melynek Werbőczy három fajtáját különböztette meg: a törvényes, a végrendeleti és a rendelt gyámságot. (HK.I.CXII.cím 2.§) Ha az apa élt a gyámrendelés jogával, akkor kötelező volt az apa akaratát – a favor testamenti elvét érvényesítve – elfogadni. A végrendeletek tanúsága szerint, ha nem is volt általános a gyámrendelés, mégis bőven találunk erre példát nemcsak a nemesek, de a jobbágy-paraszság végrendeleteiben is.²

Ha az apa nem élt ezzel a jogával, akkor a törvényes öröklés szabályai alapján kellett a gyámok személyét meghatározni, azaz mindazokat gyámként kellett tekinteni, akik a kiskorú esetleges halála esetén a kiskorú vagyonának örökösei lettek. E szabály értelmében az örökhagyó apja, a kiskorú nagyapja, illetve az örökhagyó apa testvérei esetleg más osztályosai lettek a gyámok. Mivel a gyám elsődleges kötelezettsége volt a kiskorú vagyonnak megőrzése, a szokásjog rendszerében érthető, hogy azok lettek a gyámok, akik

* egyetemi tanár, SZTE Állam- és Jogtudományi Kar, Magyar Jogtörténeti Tanszék

** Jelen kutatást a Szegedi Tudományegyetem Interdiszciplináris Kutatásfejlesztési és Innovációs Kiválósági Központ (IKIKK) Humán és Társadalomtudományi Klasztere támogatta. A szerző „A jelenkori társadalmi kihívások történeti jogi előzményei és megoldási modelljei” c. kutatócsoport tagja.

¹ WERBŐCZY ISTVÁN: *Tripartitum*. A dicsőséges Magyar Királyság szokásjogának Hármaskönyve. Téka K., Budapest, 1990. (továbbiakban: HK.).

² HOMOKI-NAGY MÁRIA: „Az általam megkért hiteles tanúk előtt következő végső rendelkezésemet téstem...” *Jobbágy-parasztok végrendeletei Szentes mezővárosában*. Szekszárd, 2018. 125–126. pp.

ennek a vagyonnak eshetőlegesen örökösivé váltak. Mindez nem jelentette azt, hogy az anya ne maradt volna gyermekeivel. A kiskorúak nevelése, gondozása továbbra is az anya kötelezettsége volt, de árván maradt gyermekei vagyonát, már nem ő, hanem a gyám kezelte, „mivel hogy a javak öröklése képezi a gyámságok alapját.” (HK.I.CXIII. cím 4.§)

Végezetül, ha sem végrendeleti, sem törvényes gyám nem volt, akkor az örökhagyó rendi állásától függően vagy a király vagy a vármegye közgyűlése, polgárok esetében a város magisztrátusa, jobbágyság esetében a földesúr nevezte ki a gyámot. Már Werbőczy is igyekezett meghatározni a gyámok kötelezettségeit, amikor felsorolta, hogy a gyám köteles a kiskorú vagyonát védeni, kezelni, gyümölcsöztetni. Ezért a gyámok a gyámi kötelezettségek átvételével egyidejűleg kötelesek voltak vagyonleltárt készíteni azért, hogy ha „a gyámság idejének kitelte után minden ott talált és kezökre bízott dolgokról, a jószágnak időközben beszedett gyümölcsseiről és hasznairól kelő számadást tehessenek.” (HK.I.CXV. 4.§) Ebből alakult ki évszázadok alatt a gyámi számadástétel gyakorlata, amely a 18-19. század fordulójára évenkénti elszámolási kötelezettséget jelentett. Ez nem biztosította azt, hogy akár a vármegye, akár a város következetesen elszámoltatta volna a gyámokat. Sőt még a gyámi számadástétel sem biztosította, hogy az árvák vagyona valóban megmaradt és azt a teljeskorúság elérésével átvehették. A Werbőczy által rögzített szabályok a gyámokról és kötelezettségeikről tulajdonképpen évszázadok múlva sem változtak, ezért kiindulási pontként kell ezeket a szabályokat tekintenünk. A változás a gyámok felügyeletében és az árvák vagyonának megmaradását segítő intézkedésekben a 19. század első felében történt. Erről tanúskodnak a levéltári források.

A késő rendi kor városi gyakorlatáról írta Kállay István, hogy árvaszámadó működéséről csak a 18. század első harmadából vannak adataink.³

Nagybirtokos nemesi családokban, éppen az a gyakorlat biztosította a nemesi ingatlan vagyon megmaradását, hogy a gyám/ok az árvák esetleges örökösei lehettek. Ehhez még hozzájárult az ösiség intézménye, amelynek akár elidegenítéséhez, akár megterheléséhez szükség volt az osztályosok beleegyezésére, ezáltal az osztályosok képessé váltak a gyámok ellenőrzésére is. Bár a polgár és a jobbágy árvák esetében is fenn állt a lehetősége annak, hogy férfi rokon töltsen be a gyámi tisztséget, az örökség megmaradását ez sem volt képes biztosítani.

Egészen másként alakult a jobbágy árvák sorsa. Ha a jobbágy kiskorú árvát hagyott maga után, akkor az úrbéri telek használójáról egyébként is a földesúr döntött. Ez azt jelentette, hogy az úrbéri telket a földesúr annak adta megművelésre, akinél biztosítva látta, hogy képes a telek után járó szolgáltatásokat teljesíteni. Szerencsés esetben az örökhagyó által megművelt telket megkaphatta az apa, azaz a kiskorú árva nagyapja, megkaphatta az elhunyt testvére, azaz a nagybácsi, de még az is előfordult, hogy az elhunytnek volt nagykorú fiú gyermeke, ezért az birtokolhatta a későbbiekben az úrbéri telket. Ezekben az esetekben akár a nagyapát, akár a nagybácsit, akár a nagykorú testvért gyámként lehetett megnevezni, akinek gondoskodnia kellett az árván maradt kiskorúról is. E megoldásoknál viszont sokkal gyakrabban olvashatunk a levéltári forrásokban arról, hogy a

³ KÁLLAY ISTVÁN: *Városi bíraskodás Magyarországon 1686-1848*. Osiris. Budapest, 1996. 588.; KÁLLAY ISTVÁN: *Úriszéki bíraskodás a XVIII-XIX. században*. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1985. 399–406. pp.; KÁLLAY ISTVÁN: *A városi önkormányzat hatásköre Magyarországon 1686-1848*. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1989.

18-19. században kialakult gyakorlat szerint az árván maradt kiskorúak örökrészét elidegenítették, elárverezték, és a befolyt összeget az ún. gyámi pénztárban, vagy árvapénztárban helyezték el.⁴ Erre a gyakorlatra mutat példát Kállay István a földesúri uradalmakból, amikor például egy mezőváros tanácsa rendelte el az árvák örökrészét képező szőlőföldek elárverezését.⁵ Miután a kiskorú árvák nevelése, taníttatása is költségbe került, az árvapénztárban elhelyezett összegeket úgy lehetett gyümölcösöztetni, hogy az árvapénztár az arra rászoruló jobbágnak kölcsönt adott, a 18 - 19. század szabálya szerint 6%-os kamatra, vagy kezesek mellett. Az árva életkorától függően az adósok rendszerint arra vállaltak kötelezettséget, hogy évente megfizetik a kölcsön után járó kamatot, amit az árvák költségeire kellett fordítani, és amikor az árva nagykorú lett, lányok esetében, amikor férjhez mentek, akkor kellett az adósnak a teljes kölcsön összegét megfizetni, az árvapénztárnak pedig, az árva ott kezelt örökrészét kifizetni.

Az úriszékek hatáskörét elemezve Kállay István több példát említ arra, hogy a jobbágy-parasztág körében a gyámokat az úriszék ellenőrizte részben a számadások során, részben a kikölcsönzött pénzek visszafizetése érdekében mutatott magatartásukkal összefüggésben. Kellő körütekintéssel jártak-e el, készítettek-e adóslevelet, betábláztatták-e a követelést.⁶

Ez a gyakorlat jónak tűnik, csak sajnálatos tény volt, hogy az árvapénztárból kölcsönzött összeg után járó kamatokat sem mindig fizették meg az adósok, a tőke visszafizetésével is tartoztak, s ha a mezőváros elöljárósága nem volt képes visszafizettetni a kölcsön összegét, akkor rendszerint hiába kapta meg a nagykorúvá vált árva az adóslevelet, nem sok sikerre számíthatott örökségének visszaszerzésére. Ezt a gyakorlatot jellemezte Tárkány-Szűcs Ernő úgy, hogy „az ilyen módon való hasznosítás mindenki részére előnyt jelentett, csak az árvára nézve volt hátrányos.”⁷ Éppen azért, mert a kamat és végső soron a tőke összegének visszafizetését sem a vármegye, sem a földesúr joghatósága nem volt képes garantálni. Mindehhez társult a 18-19. század fordulóján a magyar gazdasági életben megmutatkozó infláció, pénzromlás, ami az árvák örökrészének az „elűzéséhez” is vezethetett.

A reformkori országgyűléseinken több törvény született, melyekben a jobbágy árvák felügyeletét, illetve vagyonuk kezelését szabályozták. Az 1832-36. évi országgyűlésen nem fogadták el az önkéntes jobbágyfelszabadítást, de a földesurak jobbágyaik feletti hatalmuk kereteit pontosították. Ezek közé tartozott a jobbágy községek, mezővárosok belső igazgatására vonatkozó 1836:IX. tc. Ennek a törvénynek a 6.§-a rendelkezett arról, hogyha valamelyik szülő meghalt és árvát hagyott maga után a mezőváros bírása két esküdtel és a jegyzővel köteles volt az elhunyt „vagyonát szemmel tartani” és ha mindkét szülő meghalt, akkor a hátrahagyott örökség biztosítása, megőrzése is a kötelességükké vált. A törvény ezzel egyidejűleg előírta, hogy a mezőváros köteles értesíteni a földesurat és az illetékes szolgabíró is arról, ha árván maradt egy gyermek. Ebből a rendelkezésből következett a hagyatéki leltár készítésének kötelezettsége. E törvényben rögzítették azt az évszázadok óta kialakult gyakorlatot, amit már Werbőczy István Hármaskönyvében is

⁴ KÁLLAY 1996, 589. p. „Az 1750-es évektől Fehérvárott is úgy alakult a gyakorlat, hogy az árvavagyont eladták, és az árvát a kamataiból tartották.

⁵ KÁLLAY 1985, 402. p.

⁶ KÁLLAY 1985, 399–400. pp.

⁷ TÁRKÁNY-SZÜCS ERNŐ: *Magyar jogi népszokások*. Gondolat K. Budapest, 1981. 427. p.

megfogalmazott, hogyha az örökhagyó nem rendelt gyámot végrendeletében árván maradt gyermeke számára, akkor a földesúrnak kellett gyámot kinevezni, aki „alkalmas tulajdonokkal bíró személy”, esztendőnként számadási kötelezettség terhelte és évenként az árvák vagyonának mértékétől függő díjazásban részesült.

A földesúr által kinevezett gyám a mezővárosokban ténylegesen a közgyám feladatát töltötte be, azaz gondoskodott arról, hogy az árván maradt kiskorú valóságos „személyi” felügyeletét ki lássa el, és emellett a legfőbb kötelességévé vált az árvák vagyonának megfelelő felügyelete. Ezért a közgyám kezelte az ún. árvapénztárat, ahol az árvák örökségét számontartották. Ebből a pénztárból lehetett a mezőváros lakosságának pénz kölcsönözni. Miután a korábbi gyakorlat tapasztalatai azt mutatták, hogy a kölcsönszerződések sokszor nem megfelelő gondossággal kötötték meg, másrészt a teljesítésre sem fordítottak kellő figyelmet, a törvény az évenkénti számadást tette kötelezővé a közgyámok számára. A közgyámot megillető díjazás mértékét a Károlyi család Csongrádi Uradalmában a hagyaték értéke után fizetendő kamat egyhatodában állapították meg.⁸

A gyámok felügyelete nem volt egyszerű sem a vármegyék, sem a városok, illetve mezővárosok előjáróságának. Ugyanakkor a gyámrendelés és a gyámok ellenőrzésének a feladata vezetett el ahhoz a magyar gyakorlathoz, hogy a családi jog keretébe tartozó magánjogi intézmény szabályainak érvényesítése közigazgatási feladattá vált. Ezt különösen a nemesi vármegyék önkormányzatiságának védelme érdekében hangsúlyozták. Mária Terézia a Helytartótanács hatáskörébe utalta annak felügyeletét, hogy a vármegyéknek az árvák ügyében tett tevékenységét ellenőrizték. (1765:26.tc.)⁹

Bár már a török hódoltság idején a 17. században születtek törvények, elsősorban az 1659:XXXII. tc., amely arról rendelkezett, hogy az árvák vagyonát kötelesek a gyámok számadás terhe mellett felügyelni, a mindennapok gyakorlatában ez nem valósult meg. Az 1715:LXVIII. tc. aránylag részletesen szabályozta a gyámrendelés, a gyámok kötelezettségének és a számadásnak a szabályait. A törvényi rendelkezés alapján, amely elsősorban a nemesi árvák védelmét szolgálta – de e szabályok érvényesültek a földesúri uradalmak jobbágysági körében is – kötelező volt egyrészt a megye előjáróságának bejelenteni, ha kiskorú árva maradt hátra a szülők halálát követően. A vagyonleltár elkészítése után a gyámnak kellett gondoskodni az árva vagyonának megmaradásáról, sőt az ingatlan vagyon jóvedelméről is három évente számadással tartozott. A gyámok elszámoltatása a törvényi rendelkezések ellenére sem valósult meg, s ennek lett a következménye, hogy Mária Terézia a Helytartótanács hatáskörévé tette a vármegyék felügyeletét, az árvák ügyében tett intézkedéseit, az árvák és különösen az árvák vagyonáról való gondoskodást. Mindezzel a gyámok felügyelete közigazgatási hatáskörbe került.¹⁰

⁸ HOMOKI-NAGY MÁRIA: *Csongrád mezőváros mindennapi élete a 18-19. században*. Csongrád, 2023. 52. p.

⁹ TÁRKÁNY-SZÜCS 1981, 428. p.; BORBÉLY RITA KATALIN: *Pest–Pilis–Solt törvényesen egyesített vármegyék árva- és gyámügye az első gyámügyi törvény megjelenéséig*. In: *Tanulmányok Pest megye múltjából*, Pest Megyei Levéltár. Budapest, 2006. 89.p.; DEGRÉ ALAJOS: *A magyar gyámsági jog kialakulása a Dualizmus korának gyámsági kódexéig*. Jogtörténeti Értekezések. Az ELTE Magyar Jogtörténeti Tanszékének kiadványai. Kovács Kálmán (szerk.) 8. szám. Budapest, 1977. 67. p.

¹⁰ SALLAI BALÁZS-BALOGH JUDIT: *Az árvaszéki igazgatás történeti vázlata és debreceni joggyakorlata*. In: Margittay-Mészáros Árpád (szerk.): *Ünnepi tanulmányok Siska Katalin 60. születésnapjának tiszteletére*. Debrecen, Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar. 2021. 104. p.

A jobbágyság árva helyzetét ezek a törvényi rendelkezések sem javították és a mezővárosok közigazgatási rendezése körében 1836-ban az árva vagyon felügyeletét is a mezőváros elöljáróságának hatáskörébe, azaz közigazgatási hatáskörbe utalták. Az árvákkal összefüggő feladatok egy része – gyámrendelés, számadások ellenőrzése, az árvapénztárak kezelése – közigazgatási hatáskörbe került, míg az árva vagyonának, örökségének meghatározása elsődlegesen a mezőváros, másodfokon az úriszék hatáskörében maradt, mint ahogy a gyámok elszámoltatásával kapcsolatos viták elrendezése is.¹¹

A magyar szabadságharc leverését követően az osztrák kormányzati szervek igyekeztek aránylag gyorsan intézkedni, hogy az árva helyzetére megoldást találjanak. E törekvés keretei között először egy 1851-ben kiadott Igazságügyi Minisztérium 9118. sz. rendelete¹² alapján kötelezték a rendezett tanáccsal bíró községeket *árvabizottmányok* felállítására.¹³ A rendelet ugyanakkor előírta, hogy a rendezett tanáccsal bíró községeket nyilatkoztatni kell arról, hogy a rendeletben meghatározottak szerint felállítják-e az árvabizottmányt. Csongrád megye rendezett tanáccsal bíró települései igennel válaszoltak, de az árvabizottmányok felállítására csak néhány évvel később került sor. Szentesen 1853-ban szervezték meg az árvabizottmányt, mert az 1848-ban életre hívott árvabizottmányt működtették tovább. Ez azt jelentette, hogy közgyámot választottak, aki az árva vagyonának számadó felügyelője volt, s aki a város közgyűlésének tartozott felelősséggel. Voltaképpen ezzel a 18-19. században kialakult rendszert éltették tovább azzal a különbséggel, hogy a jobbágyszabadság követően már nem az úriszéknek tartozott számadással a mezőváros közgyámja. E mezővárosban 1849 szeptemberében a városi tanács Sréter Antal¹⁴ közgyámnak, az árvabizottmány tagjainak Dózsa Lajost, Haris Tódort és Balogh Lajos városi főügyészt választották meg. 1851-ben a Pesti cs. és kir. Főtörvényszék elrendelte, hogy azokban a községekben, ahol árvabizottmány vagy árvahivatal működik, az maradjon meg, viszont az illetékes járásbírókat kötelezték ezek felügyeletére. A jogorvoslati fórum az illetékes megyei törvényszék lett. Az 1851-ben kiadott rendelet ezt a gyakorlatot vitte tovább azzal a különbséggel, hogy e közigazgatási szervek személyi összetételét is meghatározták. Az árvabizottmány egy elnökből és négy, a községi elöljáróság tagjai közül választott tagból állt. E tagok közül egynek „törvénytudói”, azaz jogi, egy másiknak pedig számadási, pénzügyi ismeretekkel kellett rendelkeznie. Miután a rendelet arról is intézkedett, hogy az árvabizottmány elnöki tisztségét az újonnan megszervezett cs. és kir. járásbíró egy járásbírójának kell betöltenie, a jogi ismeretekkel bíró személy, mindenütt maga az árvabizottmány elnöke volt.¹⁵ Talán ez a magyarázat arra, hogy például Szentesen nem módosították a korábban megválasztott árvabizottmány összetételét,

¹¹ HOMOKI-NAGY 2023, 48–56. pp.

¹² Az igazságügyminiszteri rendelet a Magyarországot illető országos törvény-és kormánylap II. évfolyam, II. kötet 182. sz. alatt, mint utasítás jelent meg. Ugyanezen kötet 183. sz. alatt az árvavagyon kezeléséről, átvételéről szóló rendeletet tartalmazza.

¹³ SZOBOVITS FERDINÁND: *Az árva ügyek s azok gyakorlati vezetésének módja*. I. Nagykanizsa, 1854. 24.; DEGRÉ: 108–109. pp.

¹⁴ Sréter Antal Szentes polgármestere 1852–1860 között.

¹⁵ BORBÉLY RITA KATALIN: 90., BÓNIS GYÖRGY – DEGRÉ ALAJOS – VARGA ENDRE: *A magyar bírósági szervezet és perjog története*. Zalaegerszeg, 1996. 197–198. pp.

továbbra is az elnök, két tag és a város főügyésze látta el az árvák felügyeletét.¹⁶ Mindez biztosítékot jelentett arra, hogy a gyámok számadásait megfelelő ismeretekkel bíró szakember felügyelje, a jogász pedig az árvákkal kapcsolatos jogi ügyek, elsősorban az öröklési jogi kérdések tisztázásánál játszott fontos szerepet. Az árvabizottmányok a rendi korban a vármegyékben már működő árvaszékek szerepét vették át. A rendelet intézkedett a felállítandó árvabizottmányok hatásköréről is. Az árvabizottmány feladatai közül az egyik legfontosabb a gyám kinevezése volt. A gyám személyét az 1853-ban Magyarországon is hatálybaléptetett OPTK szabályai szerint lehetett meghatározni, ami viszont sok vonásában megegyezett a több évszázados magyar gyakorlattal. Ha az örökhagyó élt gyámrendeléssel, akkor a végrendeletben megjelölt személyt kellett gyámként kinevezni. Czákó Józsefné szül. Rékasi Julianna végrendeletében korábban elhunyt férje rokonát Czákó Mihályt nevezte meg árvái gyámjának és a hagyaték gondnokának, amit az árvabizottmány elfogadott.¹⁷ Ha végrendelet nem készült, akkor a törvényes öröklés szerint első helyen, ha élt vagy koránál fogva még alkalmas volt a gyámi tisztség betöltésére az apai nagyapa lett a gyám, ha a nagyapát nem lehetett gyámként kinevezni, akkor az édesanya, mint természetes és törvényes gyám következett a sorban. Ezt követően az árva apai férfi rokonai közül neveztek ki gyámot. Füsti Molnár Sándor árvái számára az árvabizottmány Füsti Molnár Sámuelt rendelte gyámnak, akit „egyéni és vagyoni képességei alapján” alkalmasnak találták a gyámi és gondnoki tisztt betöltésére. Egyúttal kötelezték arra, hogy minta szerinti gondnoki tabellát készítsen „az összeírt és kezelésbe vett árva vagyonokról, melyekről évente pontosan számoltatandó lesz.”¹⁸ Ha nem volt apai férfi rokon, akkor az anyai ág férfi rokonai következtek. Ha az árva rokonságában nem volt senki, aki e tisztt betölthette volna, akkor végső soron a gyámbíróság rendelt ki gyámot az árva számára. Ebben az esetben különösen ügyelni kellett arra, hogy a rendelt gyám írni, olvasni tudjon, amely feltétel a 19. század közepén a községekben erősen leszűkítette a rendelt gyámok személyét. A neoabszolutizmus éveiben továbbra is élt az a korábban kialakult gyakorlat, hogy gyámként rendelték ki az özvegyen maradt édesanya második férjét, azaz az árva mostohaapját. Amennyiben az édesanya lett a gyám, a rendelet szabályai szerint az árvabizottmány köteleességévé tették, hogy az árva vagyonának felügyeletére külön gondnokot rendeljenek ki.

A mindennapok gyakorlatában arra is találunk példát, amikor a hatéves árva leánya nevelésének terhe a nagyanyja kötelessége lett. Ő azzal a kéréssel fordult az árvabizottmányhoz, hogy „mint gyermeket szolgálatjáért még senki sem tartja, de Beliczay Pál becsületes ember vállalná a tartását és a nevelését.” Az árvabizottmány engedélyezte, hogy miután az árvapénztárban helyezték el a gyermek csekély örökségét, a megnevezett személy a gyermek tartásáért kapja meg a kamatot.¹⁹

A gyám rendelésnél gyakran előfordult, hogy a kiskorú árvák nevelését a már nagykorú fiútestvérekre bízták. Juhász Bóka József özvegye 1851-ben halt meg, hét gyermeket

¹⁶ Szentesen 1852-ben Vida Szűcs Mihály lett a közgyám, majd 1853. július 26-án lemondott, helyére Szalai Jánost választották meg. Az árvabizottmány jegyzőkönyvében az olvasható, hogy „a közgyám hosszas betegségé miatt a szentesi képviselő választmány kerestessék meg, hogy a közgyám személye illetve az árvabizottmányi személyzet iránt intézkedjék.” MNL CSCSML SZL V. 148. árvabizottmányi jegyzőkönyv 1853.

¹⁷ MNL CSCSML SZL V. 148.

¹⁸ MNL CSCSML SZL V. 148.

¹⁹ MNL CSCSML SZL V. 148. árvabizottmányi jegyzőkönyv.

hagyott maga után, akik közül csak kettő, József és Viktor volt nagykorú. Az édesanya végrendeletet is készített, amelyben fiai számára több, leányainak kevesebb javakat juttatott. Az árvabizottmány előtt a fiúk az anyai végrendelet félretételét és egyenlő osztály engedélyezését kérték. Ezt jóváhagyta az árvabizottmány azzal az indokkal, hogy a végrendeletben az anya nem intézkedett arról, hogy a fennmaradt adósságokat ki viselje. A hagyatékban egy ház, egy sessio föld, az ehhez tartozó legelő és ingóságok voltak. Az árvabizottmány az egész hagyatékot árverésre bocsátotta, intézkedett a fennmaradt adósságok kifizetéséről, majd hét egyenlő osztályrészt alakított ki. A két nagykorú fiúnak kiadták az osztályrészét, az öt kiskorú örökségét, akik közül a 20 éves Ferenc katona volt, Viktor „gondviselése alá helyezték”, akit egyben a kiskorúak gyámjának és a vagyon gondnokának rendelték.²⁰

Az árvabizottmány hatáskörébe tartozott az árva és gondviseltek vagyonának kezelése, felügyelete, és az árvapénztár őrzése. Ha a rendezett tanáccsal bíró község szükségesnek tartotta pénztárost és ellenőrt is, mint ún. segédszemélyzetet is alkalmazhatott a kezeikre bízott vagyon megfelelő kezelése végett.

Az árvabizottmány tagjai közül csak az elnök, mint járásbíró valamint a számadást végző ülnök kapott fizetést, mindenki másnak ingyen kellett ellátnia az árvabizottmányi tagságot. A rendeletnek ez az intézkedése némi visszasságot szülhetett a gyakorlatban, mert ugyancsak a rendelet szerint az árvabizottmány tagjai, ha kárt okoztak felelősséggel tartoztak az őket megválasztott községnek. A pénztáros és az ellenőr felelősségét akként szabályozták, hogy „az általok elkövetett hibájokért egész vagyonukkal együtt egymásért kezességgel tartoztak.” A rendi kor gyakorlatától eltérően, ahol a közigyám a számadásáért ugyan felelősséggel tartozott, de annak szabályait sehol sem rögzítették, az 1851-ben kiadott rendelet nemcsak a számadásért felelős személy felelősségét szabályozta, hanem az árvabizottmány minden tagját felelőssé tette az általuk elkövetett hibákért. Ténylegesen milyen hibákra gondolt a jogalkotó – pl. nyilvános árverésen elkövetett eljárási szabálytalanságok, nem kellő körültekintéssel kötött kölcsönszerződések – az a mindennapok gyakorlatából tárható fel. Magában a rendeletben intézkedtek arról, hogy az árva ingatlan vagyonát milyen feltételekkel lehetett haszonbérbe adni, vagy a kölcsönszerződéseket miképpen lehetett megkötni, de az árvabizottmány tagjai által elkövethető minden hibára, vétekre a jogalkotó nem gondolhatott.

A rendelet értelmében az árvabizottmányok, mint közigazgatási szervek lettek az árvaügyek és a gondnoksági ügyek első folyamodású szervei. Másodfokon a cs. és kir. megyei törvényszékek, harmadfokon a cs. és kir. kerületi főtörvényszékek járhattak el. Miután csak a rendezett tanácsú városokban kellett árvabizottmányt felállítani, minden olyan községben, amelyik nem bírt rendezett tanáccsal, a területileg illetékes járásbíróság egyik járásbírója lett az árvagyám. Ez a tény magában foglalta annak a hatásköri összeütközésnek a lehetőségét, amely abból adódott, hogy az árvák örökléssel kapcsolatos ügyei eleve a járásbíróságok hatáskörébe tartoztak. Ha ugyanaz a bírói szerv döntött arról, hogy ki legyen a gyám és akinek egyben felügyeleti joga is volt, akkor nemcsak a közigazgatási és bírói hatáskör nem vált el egymástól, hanem ténylegesen e kettő szorosan összefonódott. Az összeférhetetlenséget – amelyet a 19. század közepén az egyes alkotmányjogi

²⁰ MNL CSCSML SZL V. 148. árvabizottmányi jegyzőkönyv. 1853.

intézkedések még nem szabályozták, ki lehetett kerülni, ha a területileg illetékes járásbíró egy másik járásbírója töltötte be az árvabizottmány elnöki tisztjét és más járásbíró járt el az árva öröklési ügyeiben.

A fennmaradt levéltári források bizonyítják, hogy az árvabizottmány és a gyámbíró-ság hatásköre nem vált el teljesen egymástól, különösen akkor, ha az árva vagyonát érintő vitás kérdések merültek fel. Az árvabizottmányi jegyzőkönyv tartalmazza azt a panaszlevelet, amelyet Szekeres Julianna, mint öregebb testvér a gyámbíróshoz nyújtott be. A bíróság a panaszlevélben érintett ügyet előbb áttette az árvabizottmányhoz intézkedésre. A panaszlevélben az örökös az öröklés tárgyát képező ház tulajdonjogát vitatta. A kérdéses ház tulajdonosának a telekkönyvbe a meghalt férj nevét rögzítették, miközben az az özvegyen maradt második feleség tulajdonát képezte. Miután mind az elhunyt férjnek, mind az özvegynek az előző házasságából születtek gyermekei, a panaszos azt állította a keresetlevelében, hogy az özvegy asszony örököseitől a ház tulajdonjogát nem lehet elvenni. A keresetlevélben foglaltak tisztázása miatt tette át az ügyet a járásbíróshoz az árvabizottmányhoz, ami utasította az árvabizottmányi ügyészt, hogy „bíróilag leendő megítélését az árvák tulajdonjogának foganatosítsa.”²¹

Egy 1858-ban indult adóssági per iratai jól bizonyítják, hogy a mindennapok során felmerült vitás kérdések eldöntése nem volt egyszerű feladat. Az adott perben az elhunyt örökhagyó hitelezője nyújtott be keresetet az illetékes Cs. Kir. Szolgabírói Hivatalnál – a cs. kir. járásbíróshoz helyébe lépett ez a testület – azt állítva, hogy az elhunyt egy adásvételi szerződésben meghatározott vételár egy részével adós maradt. A hitelező ezért perbe hívta az elhunyt adós özvegyen maradt feleségét, nagykorú gyermekeit, mint törvényes örököseket, valamint a kiskorú árva gyermekek miatt magát az árvabizottmányt. Az özvegy és a nagykorú gyermekek elismerték az adósságot és azt kérték a szolgabírói hivataltól, hogy a szolgabírói hivatal az egész hagyatékot adja el, azaz hirdesse meg az árverést és a befolyt vételárból vonja le a követelt adósságot. Az alperesi pozícióba hívott árvabizottmányt Kókay István árvabizottmányi ülnök képviselte, aki a felperesi keresetlevélre azt válaszolta, hogy a kiskorú árvákat a gyám maga képviseli vagy más személy által képviselteti magát, azonban a keresetlevél benyújtásakor a kiskorú örökösök részére az árvabizottmány még nem nevezett meg gyámot. Sőt még senki sem nyilatkozott arról, hogy elfogadja-e az örökséget.²² Az özvegyen maradt feleség nem volt a gyermekek édesanyja, ezért természetes és törvényes gyám nem lehetett. Mint mostohaanyát az árvabizottmány rendelhetette gyámként, ha az özvegyasszony azt elvállalta, de ebben az esetben is segédgyámot vagy gondnokot kellett mellé rendelni a kiskorú gyermekek vagyonának védelme érdekében. Ezért az árvabizottmány a maga nevében kérte a keresetlevél elutasítását, mivel a gyám kirendelése előtt azt idő előttinek tartotta. Ugyanakkor az árvabizottmányi ülnök javasolta az eljáró bíróságnak, hogy a gyermekek egyik férfirokonát nevezze ki gondnoknak.

Az első keresetlevél benyújtását követően több más hitelező is érvényesíteni akarta követelését az örökhagyó tartozásai miatt, így párhuzamosan több adóssági per is elindult

²¹ MNL CScSVL SZL V. 148.

²² Az Osztrák Polgári Törvénykönyv szabályai szerint – ellentétben a magyar joggyakorlattal – az örökösöknek előbb nyilatkoznia kellett az örökség elfogadásáról és csak ezt követően lehetett a hagyatéki eljárást elindítani.

az özvegy, a gyermekek és az árvabizottmány ellen. (Minden keresetlevél azonos indoklással készült, csak az adósságok összege változott. Ennek az volt az oka, hogy mindegyik hitelezőt ugyanaz az ügyvéd képviselte.) Az egyes felperesek az árvabizottmányi ülnök válaszát azzal kívánták elhárítani, hogy fel sem tételezték, hogy az örökhagyó halála óta eltelt idő nem volt elegendő arra, hogy gyámot rendeljenek a kiskorúak számára. A hitelezők között volt „a város kezelése alatt álló Dósai Molnár Mihály alapítványából²³ felvett s attól fizetni kötelezett 39 véka árpa tartozás is”, ezért az akkori polgármester – Sréter Antal – a Szolgabírói Hivatalhoz fordult azzal a kérelemmel, hogy a hagyaték vonatkozásában rendeljen el csődöt és csőd gondnokot nevezzen ki.²⁴ A szolgabírói hivatal erre a kérésre elkészítette a vagyonleltárt, azt a szokásoknak megfelelően felbecsülte és a becsült jegyzőkönyv alapján megállapította, hogy a hagyaték túladósodott.²⁵ Ennek az esetben az iratai is bizonyítják, hogy még a legjobb szándék ellenére sem volt egyszerű az árvák személyének és vagyonának a védelme.

Az árvák öröklésével kapcsolatos minden kérdés a rendeletben foglaltak szerint az ún. *gyámbíróság* hatáskörébe tartozott, azonban e bíróságokat nem, mint külön bíróságokat állították fel, hanem a területileg illetékes cs. és kir. járásbíróság látta el a gyámbíróság feladatait is.²⁶ A gyámbíróság előtt kellett a gyámnak esküt tennie, s az árvákkal összefüggő jelentést is a gyámbíróság elé kellett terjeszteni. Itt vezették az ún. árvakönyvet, melyben rögzítették az árva nevét, korát, a gyám nevét, a gyámság kezdeti és befejezési időpontját. Ha a gyámságot nő viselte, pl. az édesanya, mint természetes és törvényes gyám vagy a mostohaanya, akkor a gyámbíróság ún. segédgyámot nevezett ki mellé, különösen ha az árva vagyonának mennyisége ezt megkívánta.

Az árvabizottmány Zeke József halálát követően megállapította, hogy gyermekei között vannak még kiskorú örökösök. Az ő nevelésüket az özvegyen maradt édesanyára, mint természetes és törvényes gyámra bízta, a kiskorúakat megillető örökség kezelésére gyámként Szabó Jánost, mint házbirtokost nevezte ki.²⁷

A kiskorú árvák vagyonának kezelése nem volt egyszerű feladat. Az árvabizottmányok egyrészt követték a közgyámok illetve az árvaszékek korábbi gyakorlatát, mely szerint az árvapénztárban elhelyezett tőke összeget igyekeztek kamatoztatni. Ennek legegyszerűbb módja volt, hogy akiknek szükségük volt hitelre kölcsönszerződést kötöttek. Ez a megoldás már 1848 előtt is sok gondot okozott, mert a szerződésben nem határozták meg pontosan a teljesítés határidejét. Megelégedtek azzal a formulával, hogy ha az árvának szüksége lesz a pénzre, akkor két hónappal korábbi felmondás mellett köteles az adós a kölcsön összegét visszafizetni.²⁸ Mindezek mellett az adósok gyakran még a kamat megfizetésével is hátralékban voltak. Ezt a gyakorlatot csak úgy lehetett módosítani, hogy egyrészt a szerződésekben rögzítették a teljesítési határidőt, másrészt az árvabizottmány

²³ Dósai Molnár Mihály földbirtokos, 1845. május 14-én alapítványt tett a szentesi szegény, árva gyermekek és özvegyek megsegítésére. Saját vagyonából letétbe helyezett 300–300 köböl búzát és árpát, melynek hasznát a rászorulóknak osztotta szét. MNL CSCSML SZL V. 102. Szentes város tanácsának iratai 1845, Szentesi Élet 2005. május 20.

²⁴ MNL CSCSVL SZL V. 148. árvabizottmányi iratok.

²⁵ Az árvabizottmány jegyzőkönyvei illetve az iratok nem tartalmazzák a csődeljárás anyagát. Az árvabizottmány ez időszakban fennmaradt iratai között nem található, hogy kit rendeltek ki gyámnak.

²⁶ DEGRÉ: 108.

²⁷ MNL CSCSVL SZL V.148. 153. Árvabizottmány jegyzőkönyve.

²⁸ HOMOKI-NAGY: 2023, 53.

felülvizsgálta a kölcsönszerződésben meghatározott teljesítési határidőt. A hosszú időre kötött kölcsönszerződéseket nem engedélyezte. Ez történt Csepregi Antal örökösei között megkötött „egyezséggel” is. Az örökhagyó első házasságából született négy gyermek: János és Rosália már nagykorú volt és családot alapítottak, a 19 éves Antal még nőtlen volt. Julianna leánya pedig az örökhagyó előtt meghalt, árva leánykát, Juliannát hagyva maga után. Az örökhagyó második házasságából három kiskorú gyermek maradt, közülük József néhány hónappal az örökhagyó után meghalt. A hagyatékából a nagykorú gyermekek megkapták örökrészüket. Az özvegyen maradt második feleség lett a két kiskorú gyermekének – a 14 éves Erzsébet és a 10 éves Mátyás – természetes és törvényes gyámja. Az árvabizottmány a kiskorú gyermekeket megillető vagyon felügyeletével Kreis Ferdinándot bízta meg. Ő volt az örökhagyó első házasságából származó és elhunyt Julianna férje, a kiskorú unoka, Julianna édesapja. Az özvegyasszony és Kreis Ferdinánd kölcsönszerződést kötött azzal a feltétellel, hogy a kamatokat a kiskorú gyermekek nevelésével megbízott özvegynek megfizeti, de a kölcsön visszafizetésének határidejét a szerződésben nem rögzítették. A szerződést jóváhagyásra beterjesztették az árvabizottmány számára, azonban az a fentebb leírt tartalom miatt károsnak nyilvánította a kiskorúak számára, ezért a szerződést megsemmisítette.²⁹

Gyakori eset volt, amikor az örökhagyó kis- és nagykorú gyermekeket is hagyott maga után és az örökösök a hagyatékot osztályra bocsátották. Ezeket az osztályos egyezségeket is be kellett terjeszteni jóváhagyásra az árvabizottmányhoz. Kotvics Varga István örökösei kötöttek osztályos egyezséget. Azonban Kotvics Varga Anna, Kövér Jánosné, már az örökhagyó előtt meghalt, egy nagykorú és három kiskorú gyermeket hagyott maga után. A Kotvics Varga örökösök között létrejött osztályos egyezséget Kotvics Varga Anna örököseinek nevében a nagykorú Kövér Anna Szabó Mihályné kötötte meg és írta alá. Az árvabizottmány ezt az osztályos egyezséget nem hagyta jóvá, kimondva, hogy „Kövér Annának kiskorú testvérei nevében nem volt joga az egyezséget aláírni. Az árvák részét a hagyaték árverésre bocsátása útján kell biztosítani a nagykorú örökösöknek kiadott rész betudásával.”³⁰

A fenti példák is bizonyítják, hogy a felállított árvabizottmány a hagyaték osztályra bocsátását nem engedte, ha kiskorú árva volt az örökösök között. A hagyatékot rendszerint árverésre bocsátották, a befolyt pénzt árvapénztárban helyezték el, ahogy azt az árvabizottmányok felállításáról szóló rendelet előírta. Ezt a gyakorlatot követték Szűts István örökösei is. Az elhunyt Szűts Zsuzsanna férje, Csikós Mihály panasszal fordult az árvabizottmányhoz. E panaszlevélből ismert, hogy a Szűts osztályos testvérek egymás között megegyezve, árverésre bocsátották a hagyatékot és a város előjáróságának tudtával egymás között egyenlő arányban megosztottak. Ebből az osztályból a panaszos gyermekei sem maradtak ki. Az apa panasza arra irányult, hogy „ő, mint felesége után, gyermekei apja s gondnoka – aki egyébként házzal és szőlővel bír – kiskorú gyermekei illetőségét fel sem veheti.” Az apa az árvabizottmányt kérte, hogy az osztályosok között létrejött egyezséget „erősítsék meg”, azaz hagyják jóvá, és a gyermekeit megillető részt „a szokott biztosíték fejében” adják ki neki. E tömör jegyzőkönyvben rögzített kérelemből egyértelmű,

²⁹ MNL CSCSML SZL V. 148. árvabizottmány jegyzőkönyve.

³⁰ MNL CSCSML SZL V. 148. árvabizottmányi jegyzőkönyve.

hogy a kiskorú gyermekek anyai osztályrészének értékét, az árvapénztárban helyezték el és az apa, mint gyermekei törvényes képviselője akarta azt használni. Az árvaszéki jegyzőkönyv nem rögzítette a határozatot, de feltételezhető, hogy az apa is csak az árvabizottmány által jóváhagyott kölcsönszerződés szerint kezelhette gyermekei örökségét.³¹

Héjja József örökösei kérték az árvabizottmányt, hogy bár a testvérek között van egy kiskorú, de az örökségüket ne bocsássák nyilvános árverésre. A bizottmány a kérést megtagadta, mivel „a törvények s az árvaügyek ellátása körüli felsőbb utasítás is – az árvák vagyonainak nyilvános árverésen eladását világossan meghatározzák – ... a férfi örököstől az árvabizottmány által mintegy becsü alapján megejteni kért osztályt semmi esetre meg nem engedheti...”³²

Révbeli Szabó István haláleseti jegyzőkönyve szerint első feleségétől származott két teljeskorú fiú, második feleségétől kilenc kiskorú gyermek, akik közül „Ferenc és Pál testben és lélekben nyomorultak ... akiket senki sem fog magához befogadni.” A hagyatéki leltárban egy házat, 3/8 földet, legelőt, gazdasági ingó javakat és lábas jószágokat tüntettek fel. Az activumok mellett 300 pft. adósság is terhelte a hagyatékot. Az anya azt kérte az árvabizottmánytól, hogy kiskorú és különösen a két beteg gyermekre tekintettel a hagyatékra rendeljenek el árverést, a két teljeskorú fiú kapja meg az örökségét, neki fizessék ki a közkeresményi javait és a kiskorú árvákra jutó örökségét „törvényileg biztosított kötelezvény mellett” adják ki neki. Az árvabizottmány a kiskorú gyermekekre tekintettel gondnokot rendelt az árvák örökségének felügyeletére, az adósságok törlesztésének ellenőrzésére. Az árvák pénzét az édesanya használatára rendelte.³³

Hasonló eset fordult elő a Böszörményi családban. A legidősebb Böszörményi József halála után a hagyatékot oszthatlanul idősb József kezelte és felügyelte testvérének Zsuzsának a részét is. 1863-ban meghalt idősb József, két kiskorút, ifjú Józsefet és Sárát hagyva maga után. A nagypapai hagyatékhoz egy ház és az ingóságok tartoztak, mely házat a két kiskorú miatt az árvabizottmány nem engedte megosztani. A ház a nagynéni Böszörményi Zsuzsa és a két kiskorú József és Sára használatában maradt. 1863-ban, amikor már az Országbírói Értekezlet által megfogalmazott ITSZ rendelkezéseit használták, Böszörményi Zsuzsa kérte a hagyaték megosztását, amit az 1836. évi IX. törvény értelmében felállított osztoztató bizottság végzett el.³⁴

Az árvabizottmány hatáskörét szabályozó rendelet azt is előírta, hogy az árvák örökségét érintő bármely szerződést az árvabizottmánynak jóvá kellett hagynia. Ezt a gyakorlatot a fentebb már említett néhány eset is alátámasztja. Özv. Komáromy Jánosné 400 pft-ért eladta városi házat, s a vételár fele részét elhunyt leányától született 5 éves István unokája édesapjának Dékány Imrének, mint gyámnak a kezelésébe adta azzal a feltétellel, „hogy ha a kötelezvénybe foglalt kötelezettségeit pontosan teljesíti, akkor a 200 pft-ot holta napjáig magánál tarthatja.” Az árvabizottmány ezt a szerződést nem hagyta jóvá, kötelezte az ügyészt, hogy a szerződést fogalmazza újra, mert „az árvatökének oly hosszú

³¹ MNL CSCSML SZL V. 148. árvabizottmány jegyzőkönyve.

³² MNL CSCSML SZL V. 148. árvabizottmányi jegyzőkönyve.

³³ MNL CSCSML SZL V. 148.

³⁴ MNL CSCSML SZL V. 149. 1863. Az iratok között fennmaradt az árvaszék által megbízott osztoztató bizottság tagjainak névsora. Hadzsy György elnök, Kókay István, Schlachta Imre, Kieszler Károly, Kiss Zsigmond jegyző.

időkön keresztül, de emellett szokáson kívüli évi kiadására nézve, az utasítással ellenkező szerződés érvénytelen.”³⁵

Az árvabizottmánynak az örökhagyók által készített végrendeleti intézkedéseket is ellenőrizni kellett abból a szempontból, hogy a végrendeletben foglalt intézkedések okoznak-e az árvának joghátrányt vagy sem. Czakó Józsefné Rékasi Julianna végrendeletében „igen különbözőleg intézkedett a vagyonokról” árván maradt kiskorú gyermekei vonatkozásában. A végrendelet és a hagyatéki leltár alapján az árvabizottmány utasította az ügyészt, hogy vizsgálja meg ki a tulajdonosa a 2 fertály tanyaföldnek, a városi házat az első vagy a második feleségével szerezte-e Czakó József, a korábban elhunyt apa. az árvabizottmány elfogadta, hogy a testamentumban megnevezett apai férfi rokon, Czakó Mihály legyen a kiskorú árvákat megillető vagyon gondnoka. Az ügyészi jelentésben foglaltak szerint ebben az esetben az árvabizottmány eltért attól a gyakorlattól, hogy a hagyatékot a maga egészében árverésre bocsássa. Csak a lábas jószágokat, a házi és gazdasági eszközöket illetve a megtermett vetést bocsátották árverésre. A házat és a két fertály tanyaföldet természetben megtartották, de a tanyaföldet négy évre haszonbérbe adták. Ezt a haszonbéri szerződést az ügyész fogalmazta, ezért az árvabizottmány is jóváhagyta. Az apai háznak a felét az árvák használatában hagyták, „mint ősit”, míg a másik felét ugyancsak haszonbérbe adták. Ez utóbbi vonatkozásában az árvabizottmány kikötötte, hogy a ház haszonbérleti szerződésével együtt „tűzvész elleni biztosító levelet” is szükséges készíteni. Az árverésen befolyt összeget az örökösök között egyenlő arányban osztotta meg az árvabizottmány.³⁶

Az árvabizottmány az árvapénztárban elhelyezett illetve a gyám kezelésére bízott árvavagyont köteles volt rendszeresen ellenőrizni. Amennyiben azt tapasztalta, hogy a kiskorú gyermekek vagyonának megmaradását a gyám vagy gyámok veszélyeztetik, akkor bírói zár alá vételt is elrendelhettek. Ez történt abban az esetben, amikor az özvegyen maradt anya, férjével szerzett javak „nagy részét elvesztegette”, az árvabizottmány a gyermekek vagyonának biztosítása érdekében „a még meglévő ingók és ház bírói tilalom alá vétele végett” az ügyészi hivatalt utasította.³⁷

Az árvabizottmány és a közgyám kötelezettségének teljesítését jól példázza a következő eset. 1853-ban Vida Szüts Mihály, mint közgyám megtagadta az árvapénztárban elhelyezett tőke után az özvegy asszonynak fizetendő kamat kifizetését. A kamatokra néhai Sultz Sámuel özvegye volt jogosult. A jegyzőkönybe foglaltak szerint özv. Sultz Pálné még életében gondoskodott elhalt fia Sultz Sámuel egyetlen életben lévő árvájáról, azaz az unokájáról. Az árva részére 3050 forintot hagyományozott azzal a kikötéssel, hogy „a tőkének évenkénti 6%-os kamataiból fia özvegyének, az árva unoka édesanyjának havonta fizessenek ki tíz forintot, évente összesen 120 forintot, a fennmaradó kamatot pedig tegyék az árvapénztárban elhelyezett tőkéhez. Ezt az intézkedést még 1850-ben a város tanácsa megerősítette, s ennek megfelelően az özvegy édesanya 1852 szeptemberéig

³⁵ Sajnos csak az árvabizottmány jegyzőkönyvi bejegyzését ismerjük, az abban jelzett szerződést nem, ezért nem lehet rekonstruálni, hogy milyen kötelezettségeket kellett volna a kiskorú árva apjának teljesíteni. MNL CSCSML SZL V. 148. 1583. július 1.

³⁶ MNL CSCSML SZF V. 148.

³⁷ MNL CSCSML SZL V. 148.

megkapta a havi tíz forintot. A közgyám ekkor tagadta meg a havi tíz forint kifizetését azzal az indokkal, hogy az özvegy édesanya már az árvának biztosított tőkéből is felvett 120 forintot. Az özvegy panaszára az árvabizottmány elrendelte, hogy a közgyám készítsen egy részletes kimutatást az árvatőkéről és biztosítsa azt, hogy az özvegy legalább félévente kapjon meghatározott összeget a kamatokból.³⁸

Borbély Mihály szücsmester szintén Vida Szüts Mihály közgyámot panaszolta be az árvabizottmánynál. A szücsmester előadta, hogy az árvák pénztárából még 1842-ben 320 forintot kölcsönzött, kamatfizetés mellett. Ezt a kölcsönszerződést a közgyám felmondta, pedig az árvák, akiknek tőkepénzét kölcsönözte, még mindig kiskorúak. Véleménye szerint a tőke felmondására nincs szükség. A közgyám azzal indokolta a szerződés felmondását, hogy a szücsmester már két évi kamatokkal tartozik az árvapénztárnak.³⁹ Borbély Mihály „rest és makacs fizető, ezért hagyják meg azt a régi szokáson alapuló jogát, hogy a kamatokat makacsul nem fizető adósoknál a tőkét bármikor felmondhassam.” Az árvabizottmány nem adott igazat a közgyámnak, s kimondta, hogy „azon elv s tekintve régi szokásra alapított joga árvabizottmányilag el nem fogadtathatik, mert abból nem más – mint az árvatőkék szüntelen cserélgetése által az árvapénztár ismét zavarba hozatala idéztetné elő.”⁴⁰ Ismerte a mezővárosok korábbi gyakorlatát, a nem fizető adósokkal szemben az volt az egyetlen lehetséges megoldás, ha az árvák kölcsönadott pénzét vissza akarták szerezni, ha a nemfizető adóssal szemben két havi előzetes felszólítás mellett a kölcsönszerződést felmondják. Valójában érthetetlen az árvabizottmány véleménye. A jegyzőkönyv nem tartalmaz utalást arra nézve, hogy az adóssal szemben milyen más intézkedést foganatosítottak, hogy legalább a kamatokat fizesse meg az árvapénztárnak.

Lévi József árvája vagyonának biztosítása érdekében kereste meg a szentesi árvabizottmány az Abonyban lakó nagyapát Altman Józsefet, hogy „készpénzben vagy betáblázott kötelezvényben biztosítsa az árvának járó, de hiányzó tőkét. Altman ügyvédje azt a javaslatot tette, hogy „az árva tőkéjét az évenkénti kamatokból tőkésítsék 10.000 forintig, mert a nagyapa a maga pénzéből semmit sem ad. Az árvabizottmány ezt a javaslatot nem fogadta el és megkereséssel fordult a Ceglédi Járásbírósághoz. A járásbíróság 1853. március 1-én hivatalos jelentést küldött Szentesre, mely szerint Altman József azt nyilatkozta, hogy leányáért Altman Rosaliáért kezességet nem vállalt, és így az árva pénzéért sem. Az ügyvédet nem hatalmazta fel ilyen irányú kijelentés megtételére. Csak leányának gyermekét Sámuelét vette magához, akit jelenleg is tart és tartani fog addig, amíg az árva tőkéje fedezve nem lesz.”⁴¹ Csak következtetni lehet arra, hogy Lévi József hagyatéka kb. 10.000 forint lehetett, amit árván maradt gyermeke érdekében az árvapénztárban kellett volna elhelyezni, azonban e tőkepénzből mintegy 4.000 forint hiányzott. Ennek kiegészítését szerette volna az árvabizottmány a nagyapától elkérni, miután az árvát ő nevelte. Ezt

³⁸ MNL CSCSML SZL V. 148. Az árvabizottmány jegyzőkönyvéből ennél többet nem lehet megállapítani, de az árvatőke ellenőrzésénél és a kamatok kifizetésének megtagadásánál közrejátszhatott az a tény is, hogy az özvegyasszony újból férjhez ment.

³⁹ Hasonló eljárás olvasható a Károlyi család Csongrádi Uradalmában található Csongrád mezőváros közgyámjának iratai között is. v.ö. HOMOKI-NAGY: 2023. 48–56. pp.

⁴⁰ MNL CSCSML SZL V. 148.

⁴¹ MNL CSCSML SZL V. 148.

a kiegészítést tagadta meg a nagypapa, s „mindössze” annyit vállalt, hogy addig tartja a gyermeket, amíg az árvapénztárban a 10.000 forint fedezve nem lesz.

A gyámbíróság nemcsak az árvákkal összefüggő öröklési ügyeket látta el, hanem a gyámbíróság hatáskörébe tartozott a gondnok rendelés is, ha „a természeti vagy más csapások által tehetetlen állapotra jutott, oly egyének személye és vagyonáról gondoskodni, kik maguktól életidő tekintete nélkül gondoskodni nem képesek különösen peres ügyekben.”⁴²

Az 1852 decemberében meghalt Baranyi Ferenc özvegye azzal a kéressel fordult az árvabizottmányhoz, hogy férje hagyatékából, amit gyámi kezelés alá rendelték az őt megillető közkeresményi javak fele részét adják ki neki. A kérelem mögött az húzódott meg, hogy a férj iszákos, tékozló, kegyetlen természetű volt, melyre tekintettel 1851. februárjában a váci püspök szentszéki hivatala ágytól asztaltól való ideiglenes elválást mondott ki és egyidejűleg elrendelte a férj vagyonának gyámi kezelését. Az árvabizottmány az asszony kérelmét jogosnak ítélte. „Az özvegyet mag nélkül elhalt férje javainak használata törvény szerint illeti.” Utasították a gyámi pénztárt, hogy az ott elhelyezett pénz kamatait évente utalják ki az özvegynek. Még ugyanebben az évben az elhunyt férj testvérei, mint osztályosok az árvabizottmánytól azt kérték, hogy meghalt testvérük hagyatékát, mint „örökségi osztalékot” fizesse ki az árvapénztár. Az árvabizottmány az örökösöket „a törvényszabta rendes útra”, azaz járásbíróság elé utasította azzal, hogy „az árvabizottmány hatáskörébe tisztán a kiskorú árvákat érdeklő egyenes örökösödések elkülönítése felőli tárgyalása és elintézése tartozván, ... itt oldalaslagi ágon özvegyi jog megszüntetését feltételező alaponál fogva, örökségi osztalékot kérnek kiadni.”⁴³ Miután az adott esetben az oldalági örökösödés rendezését kérő örökösök között nem volt kiskorú, ez nem az árvabizottmány, hanem a cs. és kir. járásbíróság hatáskörébe tartozott.

Azokban a községekben, ahol nem működött árvabizottmány, az árva lakhelye szerint illetékes járásbíróság látta el az árvabizottmány feladatait is. Ennek az intézkedésnek az lett a következménye, hogy az árvabizottmány és a gyámbíróság hatáskörét nem különítették el még ott sem, ahol a két testület egymástól elkülönült, hiszen az árvabizottmány elnöke egyben a járásbíróság tagja is volt.⁴⁴

E tanulmány keretei között az 1851-ben kiadott igazságügyi minisztérium rendelete értelmében felállított árvabizottmányok szervezetét és hatáskörét kívántam bemutatni Szentest rendezett tanácsú város árvabizottmányi jegyzőkönyveinek ismeretében. Az iratokból egyértelmű, hogy a neoabszolutizmus első évtizedében nem sikerült a közigazgatás és a cs. és kir. járásbíróságok hatáskörének pontos szétválasztása. Elsősorban az árvák vagyonának kezelése, felügyelete a gyámok elszámoltatása sok vitára adott okot, és ezek eldöntése részben az árvabizottmányokra részben a járásbíróságokra hárult. Bizonyítható

⁴² SZOBOVITS FERDINÁND: 29.

⁴³ MNL CSCSML SZL V. 148.

⁴⁴ Bár a neoabszolutizmus államberendezkedése során a császári hatalom igyekezett a közigazgatás és a bírói hatalom szétválasztására, de ez községi szinten nem valósult meg. Elsősorban azért, mert a régi szolgabírói hivatalok kezdték ellátni a járásbíróság feladatát, s ennek következtében bár az árvabizottmány és a gyámbíróság jól elkülöníthető hatáskörrel bíró testületek lehettek volna, ez egyrészt megfelelő rendelkezés hiányában nem valósult meg, másrészt azzal, hogy a járásbíró/szolgabíró lett az árvabizottmány elnöke a két testület feladatai összemosódtak. BÓNIS-DEGRÉ-VARGA: 195–197. pp.

ugyanakkor az is, hogy az 1836:IX. törvényben a mezővárosok igazgatására irányuló szabályok, különösen az árvaszékek működését illetően tovább éltek, mintegy jogfolytonosságot biztosítva. De az is kimutatható, hogy bizonyos esetekben szakítani akartak a korábbi évtizedek gyakorlatával és különösen az árvák vagyonát érintő szerződések, osztályok felülvizsgálatát és jóváhagyását az árvabizottmányok hatáskörébe utalták, ami egyben a magánjogi szabályaink fejlődését is eredményezte.

MÁRIA HOMOKI-NAGY

DIE ORGANISATION UND DIE BEFUGNISSE DER
WAISENGERICHTE IM ZEITALTER DES NEO-ABSOLUTISMUS

(Zusammenfassung)

Im Rahmen dieser Studie wollte ich die Organisation und die Befugnisse der auf der Grundlage einer Verordnung des Justizministeriums aus dem Jahr 1851 eingerichteten Waisengerichte anhand der Protokolle der Waisengerichte der Stadt Szentes, einer ordentlichen Stadt, darstellen. Aus den Dokumenten geht hervor, dass es im ersten Jahrzehnt des Neoabsolutismus keine genaue Gewaltenteilung zwischen der Verwaltung und den Befugnissen der k. u. k. Bezirksgerichte gab. Die Verwaltung und Beaufsichtigung des Vermögens der Waisen und die Rechenschaftspflicht der Vormünder gaben Anlass zu zahlreichen Streitigkeiten, die teils von den Waisengerichten, teils von den Bezirksgerichten entschieden wurden. Es lässt sich jedoch auch nachweisen, dass die Regeln für die Verwaltung der Feldstädte, insbesondere für den Betrieb der Waisenhäuser, im Gesetz IX von 1836 fortbestehen und somit die rechtliche Kontinuität gewährleistet ist. Es lässt sich aber auch feststellen, dass in einigen Fällen der Wunsch bestand, mit der Praxis der vorangegangenen Jahrzehnte zu brechen und insbesondere die Prüfung und Genehmigung von Verträgen und Klassen, die das Vermögen von Waisen betreffen, den Waisengerichten zu übertragen, was auch zu einer Weiterentwicklung unserer privatrechtlichen Vorschriften führte.